

THE ROLE AND IMPORTANCE OF FARM MANAGEMENT IN AGRICULTURAL DEVELOPMENT

Husnija Bibuljica

University „Haxhi Zeka“, Faculty of Business, Peja, Kosovo, husnija.bibuljica@unhz.eu

Abstract: In agricultural production, a very important precondition for achieving the goal of sustainable economic development is sustainable land farm management. Thus resources are a priceless, irreplaceable and fixed resource in agricultural production and it is “the entire mankind's good and not a generation's, a nation's, a group's or a person's”. Thus any management resulting in land degradation either at the macro- or micro-level, should be considered as unsustainable and socially unacceptable. The paper analyses the changes in agricultural-business land of the regional countries in the last fifty years and focuses on the basic problems in land management. The analysis has shown that land is not a factor limiting agribusiness development. The transitional country has about 0.54 ha of agricultural land per capita, but the question is whether land management is sustainable in the long run. The authors of this paper is analyzed in particular the role of management in terms of the perspectives of agricultural development modern, later in this work have been held and issues such as the impact of farm management resources using for the better productivity . These essays are feasible only on the basis of quantitative data in the region, and mutual action and correlation of data between countries in the region. So in the end they give clear recommendations for a state-of the region on basic agricultural economic development and their accept in the EU.

Keywords: Agricultural development, Perspectives, Farm Management Economics of family

ULOGA I ZNAČAJ FARM MENADŽMENTA U POLJOPRIVREDNOM RAZVOJU

Husnija Bibuljica

Univerzitet „Haxhi Zeka“- Fakultet Biznisa –Peć, Kosovo, husnija.bibuljica@unhz.eu

Abstrakt: Kada je poljoprivredna proizvodnja kao perspektiva ekonomskog razvoja u pitanju, bitna pretpostavka za dostizanje održivog razvoja je održivo upravljanje resursima familijarne ekonomije u ruralnim sredinama . Ti resursi su neprocjenjiv, nezamjenljiv, nepokretljiv i neumnoživ za poljoprivrednu proizvodnju i predstavlja „dobro čovječanstva, a ne jedne generacije, nacije, grupe ili pojedinca“. Svako upravljanje tim resursima proizvoljnosti poljoprivrede, na makro ili mikro nivou, koje vodi njegovim gubicima ili degradaciji se stoga može smatrati neodrživim i sa aspekta društva neprihvatljivim. Jedan od resursa je i zemljište koje nije ograničavajući faktor za razvoj poljoprivrede u zemljama u regionu, jer po stanovniku raspoložemo sa 0,54 ha poljoprivrednog zemljišta. To, međutim, ne znači da se zemljištem upravlja održivo na duži rok. Sve je više primjera degradacije zemljišta i njegovog gubitaka usled promjene namene korišćenja. Stoga je je veliki bit i uloga menadžmenta toj. Upravljanje familijarne ekonomike u ruralnim sredinama jeste i najvažniji faktor podsticaja perspektive poljoprivredne ekonomije u svim zemljama u regionu. Autori u radu su analizirali prije svega ulogu menadžmenta sa aspekta perspektive poljoprivrednog savremenog razvoja, kasnije u radu su odrađene i teme poput uticaja farm menadžmenta te korišćenje resursa u cilju bolje produktivnosti i proizvodljivosti. Te analize su izvodljivi samo po na osnovu kvantitavnih podataka zemalja u regionu, te i uzajmno djelovanje i korelacija tih podataka između država u regionu. Tako na kraju su date jasne preporuke državama u regionu po na osnovu poljoprivrednog ekonomskog razvoja i njihovog priključka u EU.

Ključne riječi: Poljoprivredni razvoj, Perspektiva, Ekonomika domaćinstva Farm menadžment.

1. UVOD

U ovom dijelu dat ćemo osnovne definicije iz područja menadžmenta i preduzetništvo, kao i njihovu ulogu i značaj za familijarnu poljoprivrednu ekonomiju. Familijarna poljoprivredna ekonomija jeste oblik organizacije više osoba sa zajedničkim ciljem. Preduzeće, državno tijelo (ministarstva), bolnica, crkva itd., sve su to primjeri organizacija. U svrsishodnoj organizaciji, više osoba nastoje zajedničkim naporima i sredstvima postići cilj od zajedničkog interesa, a koji bi bio teško ili nikako ostvariv izvan organizacije. Za svaku organizaciju su zato svojstveni: zajednički cilj, resursi, ljudski činioac, rad i mehanizmi funkcioniranja organizacije.

Osobu koja vodi određenu organizaciju nazivamo menadžerom. Posebno se to odnosi na poslovne organizacije. Menadžer svojim radom mora osiguravati iskorišćenje raspoloživih resursa i ostvarenje ciljeva organizacije tako da maksimalno ostvari interese organizacije.

Položaj menadžera se u različitim organizacijama različito naziva, pa tako susrećemo nazive: direktor, predsjednik, pročelnik, načelnik, upravitelj, ravnatelj itd. Kažemo da familijarnom poljoprivrednom ekonomijom obiteljskim upravlja gospodar ili farm menadžer.

Ovdje su navedene neke definicije menadžmenta kao funkcije koju obavlja menadžer:

- "Menadžment je proces maksimalnog iskorištenja i upotrebe raspoloživih resursa" definicija Odjela za zapošljavanje Velike Britanije

- "Menadžment je proces planiranja, organiziranja, vođenja i kontroliranja rada članova organizacije te korištenja svih raspoloživih resursa organizacije u cilju doseganja postavljenih ciljeva" - Stoner i Freeman (Bennett, Roger 1994:3)

- "Menadžment je proces koordiniranja aktivnosti grupe ljudi u cilju postizanja ciljeva koje pojedinačno ne bi mogli postići" - Donnelly, Gibson, Ivanchevich (Bennett, Roger 1994:3)

Znanost o menadžmentu sadrži teorije, metode i informacije koji omogućuju razvoj prakse menadžmenta, .to opet povratno djeluje na proširenje znanstvene spoznaje.

2. ULOGA FARM MENADŽMENTA U POLJOPRIVREDNOM RAZVOJU

Poljoprivreda je po mnogo čemu osobita ekonomska djelatnost. U većini zemalja drži se djelatnošću od posebnog interesa jer osigurava mnoštvo primarnih proizvoda nužnih za zadovoljavanje potreba prerade ili krajnjeg potrošača. Bez obzira o kojoj se vrsti poljoprivredne organizacije radi i gdje se ona nalazi, i za nju je svojstvena funkcija menadžmenta. Premda za menadžment poljoprivrednih organizacija vrijedi isto što i za menadžment uopšte, ipak ga izdvajamo i proučavamo zasebno. Menadžment na poljoprivrednim ekonomijama, farmama, nazivamo - farm management,- a kod nas se još naziva i ekonomska uprava. U tom smislu farm menadžer planira organizira, vodi, upravlja ljudskim potencijalima i kontrolira poslovanje poljoprivredne ekonomije. Može se pronaći više definicija farm menadžmenta, no ovdje ćemo navesti dvije:

"Farm management možemo definirati kao proučavanje načina i sredstava organiziranja zemlje, radne snage i kapitala, uz primjenu tehničkog znanja i vještina u svrhu osposobljavanje poljoprivrednog gospodarstva za postizanje maksimalnog neto prinosa" - Forster⁶

"Farm management je djelatnost koja se bavi odlukama koje utječu na profitabilnost poljoprivrednog gospodarstva" – Castle⁷

Izdvajanje farm menadžmenta je posljedica posebnosti poljoprivrede kao djelatnosti. Ukoliko bi ove posebnosti zanemarili, to bi nas moglo dovesti do poteškoća u poslovanju, ako ne i do odustajanja od poslovanja. Najčešće se spominju slijedeće posebnosti poljoprivredne proizvodnje:

- Povjezanost domaćinstva i ekonomije. Domančinstvo je društvena zajednica u kojoj ljudi žive zajedno. Ekonomija je, pak, poljoprivredna proizvodna jedinica. Njihova povjezanost ima za posljedicu mnoštvo pitanja u vezi s raspodjelom troškova, radnom snagom, obračunom dohotka itd.

- Poslovanje je dijelom samodostatno. Većina ekonomskih domaćinstva troši dio svoje proizvodnje kao vlastite sirovine ili kao potrošna dobra za članove porodice. Time se opet javljaju problemi s izračunavanjem cijene koštanja, troškova rada, dohotka i organizacije proizvodnje.

- Menadžment i vlasništvo su povezani. Vrlo je čest slučaj da je manager (gospodar) ujedno i vlasnik biznisa, što nije slučaj kod većih poslovnih organizacija. Zato se u biznisu može javiti problem ili prednost uslijed usklađivanja više funkcija kod jedne osobe.

- Poljoprivredne ekonomije uglavnom su male proizvodne jedinice. Ova posebnost rađa problem iskorištenja prednosti specijalizacije i ekonomije obujma, te problem koncentracije kapitala i potpune ovisnosti o tržištu.

- Teško je standardizirati proizvode ekonomije. Kako su prirodni, biološki činioci od izuzetnog značenja u poljoprivredi, a često se ne mogu kontrolirati, rezultat procesa proizvodnje nije u potpunosti ujednačen tijekom različitih ciklusa.

- Potražnja i ponuda poljoprivrednih proizvoda uglavnom su neelastične. Zbog ograničenih proizvodnih resursa (zemljišta) i posebnosti potreba za hranom, na tržištu poljoprivrednih proizvoda su česte netipične, perverzne, reakcije ponude ili potražnje.

- Poljoprivredno poslovanje je vrlo rizično. Zbog mnoštva prirodnih i ostalih nepredvidivih činioca, visoki rizik u proizvodnji odvraća preduzetnike od ove proizvodnje. U skladu s ovom posebnosti razvijaju se alati i tehnike farm menadžmenta kojima se nastoji ublažiti utjecaj rizika na poslovanje.

- Teško je kontinuirano financirati ekonomije. Zbog sezonosti i malog obujma proizvodnje, poljoprivredne ekonomije obično imaju probleme s osiguranjem stalne likvidnosti.

- Poslovanjem u poljoprivredi bave se i osobe niskog obrazovanjem. Poljoprivredne ekonomije često se nasljeđuje iz naraštaja u naraštaj, a gospodar svoja znanja stječe u praksi i izvan stručnih i obrazovnih institucija. Time je otežano uvođenje novih tehnologija, postizanja optimalnog učinka proizvodnje itd.

- Stalni (fiksni) troškovi obično čine veliki dio ukupnih troškova. Ovo je posljedica činjenice da su organizacije uglavnom male, a tehnologija skupa.

Farm management ili ekonomska uprava razvija primjenu spoznaja managementa na području poljoprivredne djelatnosti, uz priznavanje svih njenih organizacijskih i društvoekonomskih specifičnosti. Kaže se da disciplina farm menadžmenta sadrži elemente umjetnosti, znanosti i poslovne vještine. Prvo, od farm menadžera se zahtjeva prirodna vještina i sposobnost, fizička i mentalna, .to farm menadžment na neki način čini umjetnošću.

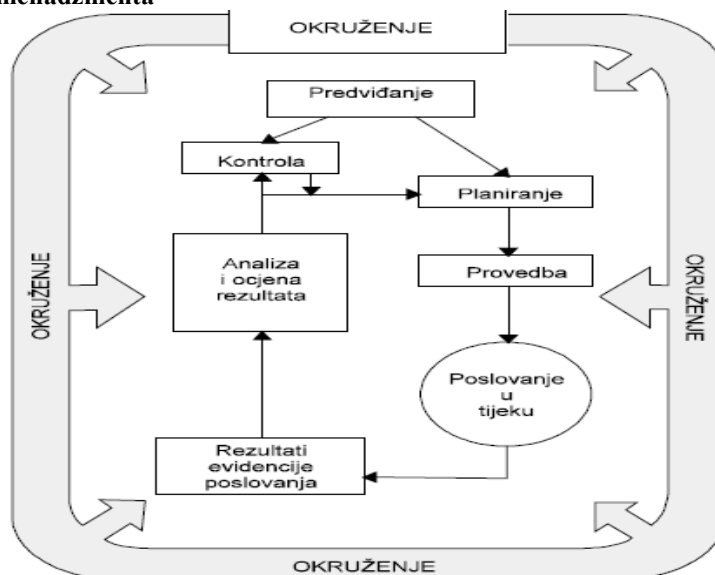
Zatim, dobar menadžer mora pratiti savrijemena dostignuća u području menadžmenta, .to uključuje element znanosti.

S gledišta znanosti, farm menadžer mora poznavati alate i tehnike vođenja zabilješki, planiranja i programiranja proizvodnje, analize informacija i, do potrebnog stupnja, tehnologije i tehnike rada. Konačno, kako poljoprivredne ekonomije ima za cilj ostvarenje zarade za svoje članove, shvatljivo je treće poimanje farm menadžera kao poslovnog čovjeka.

U okviru farm menadžment razmatraju se slijedeće podcjeline:

- (a) planiranje,
- (b) osnovna ekonomska načela proizvodnje,
- (c) prikupljanje i analizu poslovnih informacija,
- (d) kalkulacije i troškove
- (e) nabavljanje i menadžment osnovnih resursa (zemljište, kapital, radna snaga),
- (f) izbor i organizaciju proizvodnje i
- (g) menadžment pojedine poljoprivredne proizvodnje (biljna, stočarska)
- (h) upravljanje rizikom
- (j) agrarna politika (osnove) i agrarni marketing.

Procesi u okviru farm menadžmenta

*Pretpostavljeno je da su ciljevi poslovanja prije određeni
Izvor: Buckett M., op. cit., str.*

Prema Buckett-u, disciplina farm menadžmenta obuhvaća slijedeća područja: Načela ekonomike proizvodnje. Radi razumijevanja ekonomskih pojava u procesu proizvodnje, nužno je poznavati barem osnovna načela ekonomike. Tu se obrađuju pojmovi kao što su zakon opadajućih prinosa, zakon supstitucije inputa, koncept oportunitetnog troška, marginalna analiza i slično. Ova znanja se uključuju u izučavanje farm menadžmenta kao nužna i dio istih sadržaja.

- Prikupljanje informacija. Pravilno praćenje poslovanja, u fizičkom i vrijednosnom smislu, posebno se naglašava. Bez ažurnog zapisivanja i praćenja informacija u svezi s poslovanjem, menadžment je gotovo onemogućen u djelatnostima analize poslovanja, planiranja ili kontroliranja poslovanja.

- Troškovi i kalkulacije, analiza poslovanja. Ova cjelina nadograđuje se na prikupljanje informacija i direktno zavisi o vođenju zabilješki o poslovanju. Potrebno je poznavati osnovne ekonomske i financijske dokumente i izvještaje, te metode kalkulacije troškova, kako bi se mogle donositi kvalitetnije odluke. To je također važan segment znanja farm menadžera.
- Planiranje. Svako poslovnoj akciji mora prethoditi planiranje. Vrste plana, te osnovne aktivnosti i pojmovi koje kod planiranja treba imati na umu, sadržani su u ovom segmentu. Posebno se razlikuju planovi pojedinih osnovnih proizvodnih resursa (rad, kapital, zemljište).
- Nabavljanje proizvodnih resursa. Postoji više načina na koji se mogu nabaviti i osigurati proizvodni resursi. U ovom dijelu farm menadžmenta izučavaju se načini, aktivnosti i postupci nabave resursa. Razmatraju se svi činitelji koji utiču na odluke o nabavi, kao i alati koji se koriste kako odlučivanje ne bi bilo zasnovano isključivo na intuiciji.
- Menadžment pojedinačnih resursa izuzetno je značajno područje zbog njihove važnosti u proizvodnji. Stoga je bitno kako raspoložive ograničene resurse održavati, gospodariti njima, i kako ih kombinirati da bi bili što bolje iskorišteni u cilju postizanja visokog poslovnog učinka. Najčešće se posebno odvajaju menadžment zemljišta, menadžment ljudskih potencijala i menadžment kapitala (Bennett, Roger 1994:5)
- Teorije odabira i kombiniranja proizvodnje. Odgovaraju na pitanja vezana uz odabir proizvoda ekonomije i njihove kombinacije u svrhu postizanja optimalnog iskorištenja resursa u danim uvjetima. Krajnji cilj je postići što višu dobit čiave ekonomije . Osnovni pojmovi u okviru ovog dijela farm menadžmenta jesu diverzifikacija i specijalizacija, granični troškovi i granični prihod, usporedne prednosti i sl.
- Menadžment pojedine proizvodnje. Nastoji odgovoriti na pitanje kako ostvariti najbolji učinak u pojedinoj poljoprivrednoj proizvodnji. Razmatraju se troškovi i izvori prihoda pojedine proizvodnje, planiranje kontroliranje i analiza činioca proizvodnje, prednosti i nedostaci te učinci pojedine proizvodnje kao dijela sustava proizvodnje na gospodarstvu.

3. KORIŠĆENJE RESURSA I STRUKTURE FARMI U PERPESEKTIVNOM RAZVOJU

Na zapadnom Balkanu zemlja i poljoprivreda još uvijek su vrlo važan ekonomski faktor. Odnos između poljoprivredne i ukupne površine zemljišta varira od 23% u Hrvatskoj (riječ je o upotrebljivoj poljoprivrednoj površini) do 66% u Srbiji. U Evropskoj uniji korisna površina se kreće oko 40%.

Jedan od prvih vidljivih elementata u analizi podataka, kada su u pitanju statistički izvori, jeste nedostatak ažurirane, homogene i uporedive baze podataka. Dok se poljoprivredno zemljište u Hrvatskoj (podaci usklađeni sa Eurostatom) i u zemljama Evropske unije mjeri shodno površini koja je iskorišćena, u drugim zemljama ne postoji jasna podjela između ukupne i iskorištene površine.

Migracija u urbane centre i podjela zemljišta nakon procesa dekolektivizacije neki su od razloga napuštanja zemljišta. Zemlje Balkana u kojima se taj proces najevidentnije ispoljio, iako iz različitih razloga, su Albanija i Bosna i Hercegovina. Preraspodjela zemljišta u Albaniji je veoma komplikovan proces jer se u većini slučajeva ne poznaje pravi vlasnik. Takva je situacija dovela do ograničenog razvoja tržišta i udaljila potencijalne investitore. U Bosni i na Kosovu, prisilno iseljavanje stanovništva dovelo je do ilegalnog zauzimanja zemljišta, koje još uvijek nije u cjelini vraćeno pogotovo u pograničnim područjima. Takva situacija iziskuje bavljenje prilično kontroverznim problemom.

Tabela 1. Korišćenje zemljišta na zapadnom Balkanu u 2008. (u 000 ha)

	AL	BA	HR	XK	MK	ME	RS	EU 27
Ukupna površina (u 000 km²)	28,7	51,2	56,6	10,9	25,7	13,8	77,5	4.325,2
Poljoprivredna površina	1.122	2.136	1.289	608,6	1.064	516	5.065	172.485
Iskorišćeno obradivo zemljište	584	549	769	242,8	287	31	3093	104.341
Neiskorišćeno obradivo zemljište	b.p. ¹	438	86	b.p. ¹	137	14	209	
Stalni usjevi	123	100	342	5,7	36	16	301	
Pašnjaci	415	1049	5	98,4	603	452	1.423	
Razno	b.p. ¹	b.p. ¹	b.p. ¹	261,7	1	3	39	

Izvor: Agrypolicy.net / Prevekalis, 2007

U tranzicionom periodu poljoprivredni sektor na zapadnom Balkanu doživio je ogroman pad. U tim godinama nije ispunjavao svoje primarne obaveze jer je bio prinuđen da izvršava socijalnu funkciju, koju i nakon dvadeset godina od podjele Jugoslavije i pada režima u Albaniji i dalje pokriva.

Još uvijek je prisutan veliki broj poljoprivrednih farmi koje jedva uspijevaju da opstanu. Paralelno sa tako malim porodičnim jedinicama oformile su se kompanije sa modernim privrednim sistemima. Takvo stanje se direktno odražava na prosječnu veličinu poljoprivrednih farmi: manje od 2 ha u Albaniji, Kosovu i Makedoniji, 3 ha u Hrvatskoj, i između 3 do 4 ha u drugim zemljama.

Posmatrajući EU - u dva su aspekta koja treba uzeti u obzir: prije svega broj farmi koje dostižu veličinu od 10 ili više hektara. Taj procenat u zemljama EU - e je oko 20% za razliku od Srbije gdje je 6% ili Hrvatske i Crne Gore gdje se kreće oko 5%. Osim toga važno je istaći razliku između ukupne i iskorištene površine zemljišta, u farmama velične od 10 ili više hektara. Dok je u EU - i riječ o 85% u zemljama zapadnog Balkana situacija je sledeća: Hrvatska 52%, Crna Gora 41% i Srbija 25%. Sveukupna veličina poljoprivrednih farmi je niža u odnosu na zemlje Mediterana tokom 70-ih (Grčka, Italija, Portugalija, Španija). (J. Lampietti i drugi, 2009)

Tabela 2. Struktura poljoprivrednih farmi (podaci iz 2008)

	AL	BA	HR	XK	MK	ME	RS	EU 27
Poljoprivredne farme (u 000 km²)	357	515	1,077	177	193	43	779	13,633
Srednje veličina (u hektarima)	1.2	3.3	2.4	1.5	1.7	3.2	3.7	12.7
% farmi sa manje od 2 hektara	89%	50%	67%	81%	90%	66%	46%	47%
% farmi sa više od 10 hektara	-	4%	5%	1%	1%	5%	6%	20%
Poljoprivredno zemljište veće od 10 hektara	-	-	52%	10%	13%	41%	25%	85%

Izvor: T. Volk, 2010, str.13

3.1 Analiza ekonomije zemalja u regionu sa aspekta poljoprivrednog razvoja

Uprkos svemu ozbiljni strukturni problemi ne sprečavaju sektor poljoprivrede da zadrži važan položaj u ekonomiji i zapošljavanju. Dok u EU primarni sektor ima udio od 1,8% u bruto domaćem proizvodu (BDP) i manje od 6% u ukupnoj zaposlenosti, situacija na Balkanu pokazuje bitne razlike: u Albaniji primarni sektor učestvuje u bruto domaćem proizvodu sa 18,5% i u zaposlenosti sa 57%, u Bosni i Hercegovini odnos je 9,1% i 20,6%, u Hrvatskoj 6,4% i 13,2%, u Makedoniji 10,8% i 18,2%, u Crnoj Gori 7,5% i 28%¹, u Srbiji 12% i 21,4% (Agripolicy.net podaci)², a na Kosovu 19% i 15% (podaci iz 2006. koji mogu biti netačni). Kosovske institucije zvanično prijavljuju 40% nezaposlenih, podatak koji je neophodno provjeriti, s obzirom na obimno učešće sive ekonomije kada je u pitanju poljoprivredni sektor.

Poslednjih godina se znatno poboljšala situacija u industriji i uslugama, ali poljoprivreda i dalje zauzima važnu poziciju, naročito u seoskim područjima, gdje još uvijek igra ulogu socijalnog amortizera.

Bez obzira na značajne razlike među zemljama zapadnog Balkana, prelazak sa planske privrede na tržišnu ekonomiju bio je okarakterisan brojnim protivurečnostima i neefikasnostima, kako na strukturnom tako i na političkom nivou. Takva situacija nije pomogla razvoju i modernizaciji. Poljoprivredni proizvođači nijesu bili podstaknuti da obnove, specijalizuju i povećaju konkurentnost proizvodnog sistema, stoga sektor dugi broj godina nije bio u mogućnosti da privuče važne investicije.

3.2. Proizvodi i produktivnost kao faktori poljoprivrednog razvoja zemalja u regionu

Obim i količina proizvodnje su počeli da rastu nakon procesa tranzicije i sukoba koji su obuhvatili dio zapadnog Balkana. Žitarice su primarna kultura i zauzimaju značajnu površinu obradivog zemljišta: oko 40% u Albaniji, skoro 50% na Kosovu, preko 50% u Bosni i Hercegovini i više od 60% u Hrvatskoj, Makedoniji i Srbiji³. Samo u Crnoj Gori, gdje krompir pokriva 30% i povrće 20% obradivog zemljišta, žitarice zauzimaju manje važan položaj (pod usjevima je oko 20% ukupne površine). Pored žitarica važni usjevi su povrće sa površinom od preko preko 10% u Makedoniji i Bosni, industrijske kulture (uljarice i šećerna repa) koje su zasađene na preko 10% u Hrvatskoj i Srbiji i voće gdje zasađi u Hrvatskoj dostižu 26%, u Albaniji 19%, u Srbiji 12% i Makedoniji 12%. (T. Volk, 2010)

Iako se nije dostigao nivo EU, u poslednjih deset godina situacija se primjetno poboljšala i svjedoči o pomacima u komercijalnom dijelu sektora posebno kada su u pitanju efikasnost i tehnike u proizvodnji.

Priča za sebe je sektor stočarstva, koji iako pokazuje napredak u skoro svim zemljama, još uvijek nije na nivou EU kada su u pitanju zakonodavstvo, higijenski standardi (sa posebnim osvrtom na EU okvir kada je kontrola u pitanju), te identifikacija i registracija grla stoke (EU Progress Reports 2009).

Dominantna je proizvodnja govedeg mesa i mlijeka, iako postoje primjetne razlike u tradiciji, karakteristikama terena, i pravilima ishrane vezano za religiju. Shodno tome proizvodnja svinjskog mesa je veoma važna u Srbiji (36%), Hrvatskoj (26%) i Makedoniji (16%) dok se Albanija, djelimično Bosna, Kosovo i Crna Gora karakterišu proizvodnjom ovčijeg i kozijeg mesa. Uz sve to u Bosni postoje dodatne razlike koje su vezane za Dejtonski sporazum iz 1995.(T. Volk, 2010)

4. ANALIZA RAZMJENE PROIZVODA I POLJOPRIVREDNO PREHRAMBENI BILANS ZEMALJA U REGIONU KAO SPONA PERSPEKTIVNOG RAZVOJA

Značajni elementi u analizi razvoja poljoprivrednog sektora potiču iz ekonomskog bilansa. Opšte stanje jedne zemlje se može mjeriti shodno količini uvoza i izvoza sirovina i prerađenih proizvoda. Ukoliko je uvoz prerađenih proizvoda veći od izvoza sirovina možemo reći da sektor nije solidan. Nasuprot tome ukoliko je uvoz sirovina manji od izvoza prerađenih proizvoda sektor je zdraviji i u stanju da valorizuje proces transformacije proizvoda. Sa ove tačke gledišta, skoro sve zemlje na zapadnom Balkanu pokazuju strukturalne slabosti.

Iako u porastu, kako na regionalnom tako i na međunarodnom nivou, uvoz – izvoz prehrambenog sektora je još uvijek daleko od neophodnih dostignuća. Jedina zemlja koja je posljednjih godina uspjela da postigne pozitivan bilans u tom pravcu je Srbija. Poljoprivredni sektor pokriva manje od 10% uvoza samo u Hrvatskoj i Srbiji, dok se u drugim zemljama približava ili čak premasuje 15%. Kada je riječ o izvozu, izuzimajući slučaj Srbije, u drugim zemljama procenat je neuporedivo niži i kreće se od 6,6 % u Albaniji do 6,3 u Bosni.

Razlozi za napuštanje seoskih naselja su mnogobrojni. Osim velikog siromaštva, postoje ozbiljni problemi kada su u pitanju infrastruktura, javne ustanove (zdravstvo i obrazovanje), kao i nemogućnost zapošljavanja. Odliv stanovništva, pogotovo kada su u pitanju mladi, može dovesti do nepovratnog pada i depopulacije ne samo u ruralnim i perifernim zonama, već i u malim gradovima koji često imaju važnu ulogu u pružanju osnovnih usluga. Posljedice svega toga mogu biti gubitak tradicije, istorije i prirodnih bogatstava koja su već djelimično narušena kako primjenom socijalističkog planskog programa tako i konfliktima koji su doveli do nasilnog iseljavanja stanovništva. Ekonomija se u velikoj mjeri zasniva na primarnom sektoru, koji je u ruralnim područjima okarakterisan strukturalnim problemima.

Uprkos svemu seosko stanovništvo ostaje mnogobrojno, u odnosu na zemlje Mediterana članice EU (Grčka, Italija, Portugalija, Španija). Na zapadnom Balkanu ukupno seosko stanovništvo broji oko 46%, dok je u zemljama Mediterana oko 36%.

5. ZAKLJUČAK

Poljoprivredni familijarna ekonomija nije jedina, ali je veoma značajan pokretač razvoja ruralnih regiona Evropske Unije. Sa Agendom 2006 i politikom razvoja ruralnih oblasti, kao drugim stubom Zajedničke agrarne politike poslovanja (ZAP) Evropska Unija je razvila politiku podrške koja odgovara značajnoj ulozi poljoprivrednika tj.agronizmsmenima i sve većim društvenim zahtevima koji se postavljaju pred učinak poljoprivrede i razvoja poljoprivrede. Drugi stub – politika razvoja ruralnih oblasti – odražava filozofiju evropskog modela poljoprivredne familijarne ekonomike i njegove ciljeve, koji u poljoprivredi vide mnogo više od puke proizvodnje životnih namirnica. Reforme iz 2007. godine, preko obavezujućih promena (modulacija), dovele su do smanjenja direktnih plaćanja velikim poljoprivrednim gazdinstvima u okviru ZAP-a, kako bi se finansirala nova politika razvoja ruralnih oblasti. Nova politika ruralnog razvoja posebno mesto i ulogu dodeljuje multifunkcionalnoj poljoprivredi, u okviru koje posebno mesto dobija, između ostalog, i agro-biznis.

Sva ta i mnoga druga pitanja iz domena privrednog i ruralnog razvoja, ekonomske, agrarne i ruralne politike, kao i pitanja odnosa poljoprivrede i perspektive poljoprivrednog ekonomskog razvoja – predmet su studiranja na ovom, atraktivnom i perspektivnom studijskom radu.

LITERATURA

Babović, J., (2014.), Menadžment prirodnih resursa u održivom razvoju, Novi Sad.

Bennett, R., (1949) "Management", Informator / Potecon, Zagreb , str. 3,4,5

Bogdanov, N., Lampietti J., et all, (2014),The Changing Face of Rural Space, Agriculture and Rural Development in the Western Balkans, World Bank Publications.

Dessler, G., (2015), Upravljanje ljudskim potencijalima,Mate D.O.O. Zagreb.

Emery, C. N., Becker, M. H., Nelson A. G., (1987) "Farm Business Management - The Decision-Making Process", Third Edition, Macmillan Publishing Company, New York , str. 16

- Forster, G. W.(1953) : "Farm Organization and Management", Third Edition, Prentice-Hall Inc., New York , str.7
- Gutić, D.,Horvat, Đ., Jurčević, M., (2018), Menadžment ljudskih potencijala u teoriji i praksi, Zagreb.
- Ljutić,B. Ž., Shneeberger, K. C., Osburn, D. D., (2018), Moderni agrobiznis menadžment, Beograd, str. 123.
- Plojović, Š., Bećirović, S., Ujkanović, E., (2014),Possible directions of economics development,Novi Pazar
- Szekely, C.,(1991).: "Menadžment i manager", Ekonomika poljoprivrede, br. 5/1991., str.5
- Volk, T., (ed), (2015)Agriculture in the Western Balkan Countries, Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe, edited by Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe,